

Pərvanə MƏMMƏDLİ
filologiya elmləri doktoru

"Molla Nəsrəddin" jurnalının Azərbaycan mətbuatı tarixində ilk satirik mətbu orqan olduğu elm aləminə çoxdan bellidir. Amma "Molla Nəsrəddin" nə qədər ana dilində ona bənzər bir mətbu nümunə də olub. Güney Azərbaycanın mətbuat tarixini araşdırarkən çox nadir və maraqlı tarixi mənbələrlə qarşılaşmış. Məlum oldu ki, XIX əsrin 90-cı illərində, iki yerə bölünmüş Azərbaycanın o biri hissəsində - Güney Azərbaycanda, Təbriz şəhərində 1892-ci ildən başlayaraq "Şəbnamə" adlı kiçik formatlı mətbu nümunə görünməyə başlayıb. Onun səhifələrində xalqı narahat edən sosial problemlərə toxunulur, mövcud quruluşdakı çatışmazlıqları tənqid edən kəskin yazılar hazırlanırdı.

Gizli çap olunan "Şəbnamə" adətən gecələr qapı və divarlara yapışdırılırdı. Şəhər açılarda artıq əhalinin gur olduğu bazar, məktəb və mədrə-

dii kitabların yazılması, tərcüməsi və çapı ilə məşğul olur, yeni qəzet və jurnallar təsis edirdilər. Dövrün ən qabaqcıl zümresini təşkil edən bu ziyalılar çox zaman gizli cəmiyyətlər, siyasi qruplar daxilində birleşərək, mövcud quruluşa qarşı mücadilə aparırdılar.

Belə ziyalılardan biri də Əliqulu xan Səfərov idi. O, ölkəsini konstitusiyaya ilə idarə olunan, hər sahədə inkişaf etmiş, xarici istismarçılardan asılı olmayan azad bir dövlət kimi görmək istəyirdi.

Ə.Səfərov qəzeti xalqı oyatmağın ən təsirli vasitələrindən biri hesab edirdi. Əvvəlcə o öz həmfikiriləri ilə bərabər gizli bir mərkəz yaradırdı. "Gizli əncümən" adlanan bu mərkəzdə Əliqulu Səfərovlə yanaşı, dövrün görkəmli vətənpərvər ziyalıları M.Təbiyyət, S.M.Şəbüstəri, H.Ədalət iş-tirək edirdilər. 1892-ci ildə Ə.Səfərov Təbrizdə qeyri-qanun olaraq "Şəbnamə" adlı, kiçik ölçülü satirik dergi-vərəqə buraxmağa nail olur. Tarixçi Ə.Kəsrəvinin yazdığına görə, Ə.Səfərov "Gizli əncümən"-in üzvü olmaqla bərabər, Məhəmmədəli Mirzənin gizli polis reisi idi. Məhəmmədəli Mirzəyə gələn raportlar, məktublar Əliqulu xanın ölündən keçirdi. O bu vəzifəsindən istifadə edərək əlbir və həmfikir olduğu yoldaşlarını polisdən qoruyur, həm də ölkədə baş verən cinayətləri, mənfəətləri açıb "Şəbnamə"də yayır, geniş kütlələri xəbərdar edirdi.

O dövrdə "Şəbnamə" adı altında gizli çap olunan nəşr nümunələrinə çox rast gəlmək olardı. Məşrutə inqilabı ərəfəsində gizli halda yayılan qəzet, vərəqə və bəyannamələrə "Şəbnamə" deyilirdi.

İngilis şərqşünası Edvard Braun 1914-cü ildə Londonda çap etdirdiyi "Müasir İranın ədəbiyyatı və mətbuat tarixi" kitabında "Şəbnamə"-nin 1892-ci ildə Təbrizdə meydana gəldiyini, müntəzəm deyil, müvafiq vaxtlarda çap olunduğunu, redaktorunun və oradakı bir çox məqalələrin müəllifinin Əliqulu xan Səfərov olduğunu və çox zaman Ağaqlu imzasından istifadə etdiyini, gizli çap olunub yayımlandığını, yeni ideyalarla zəngin, çox düşündürücü və satirik olub səhifələrində eksrəziyyətinin karikaturalarla bəzədildiyini qeyd edir, onu çox yüksək qiymətləndirir. Ən başlıcası isə E.Braun nüsxəsi günümüzdə qədər gəlib çıxmayan bu qəzetin saylarından birini 1906-cı ildə gördüyünü yazır, oxucuları "Şəbnamə"-nin satirik

lərə müraciət edirik. Məhəmməd Tağı Sidiqinin şəxsi arxivində onun 1903-cü ildə Qurbanəli Şərifzadəyə yazdığı məktubunda, az da olsa, "Şəbnamə" qəzeti haqda məlumat rast gəlirik. M.T.Sidqi dostu T.Şərifzadəyə qəzet haqqında qısaca məlumat verdikdən sonra ona yüksək dəyər verib yazır ki, başqa dövlətlərin paytaxt qə-

"ŞƏBNAMƏ" DƏN "MOLLA NƏSRƏDDİN"Ə UZANAN YOL

sələrdə yayılır, əldən-ələ gəzirdi. Gecələr yayımlandığı üçün də adı "gecə vərəqləri" mənasını daşıyırdı.

O dövrdə dövlət qəzetlərinin çox zaman maraqsız və cansız olduğu çətinliklə satılır, əhalinin müəyyən bir qisminə məcburi abunə formasında paylanırdı. Belə "darıxdırıcı" ruznamələr (farsca "qəzetlər" anlamındadır) xalq arasında "zənnamələr" adını qazanmışdı. Belə qəzetlərdən birini vaxtilə M.F.Axundov "İran" qəzetinin münsisində..." məqaləsində kəskin tənqid etmişdi.

Lakin pulsuz yayılan, içərisi bəmərə, duzlu yazılarla və gülməli şəkillərlə dolu olan iri vərəqləri sadə xalq böyük həvəslə oxuyurdu. Savadlıların barməqlə sayıldığı o dövrdə bu qəzetə maraq o qədər çox idi ki, bəzən məhəllə-məhəllə gəzib, onu oxutmaq üçün yazı-pozu bilən adam soraqlayırdılar.

Haqqında söhbət açdığımız qəzetin nəşiri və redaktoru istedadlı publisist Əliqulu Səfərov idi. Tanınmış güneyli araşdırıcı Səməd Sərdar Niyayn yazdığına görə, Ə.Səfərov cavan yaşlarında atasının yanında Rusiya və Türkiyədə ticarət xanalarının idarəsi ilə məşğul olurdu. Səfərov soyadını da, görürük, Rusiyada olduğu dövrlərdən işləməyə başlamışdı. Bu ölkələrdə İran hökuməti tərəfindən sürğün edilmiş siyasi mühacirləri və yerli mütərəqqi fikirli ziyalılar ilə sıx təmasda olurdu. Sənralar xalqa xidmət etməkdən ötrü ticarətə tərək edib vətənə dönr.

Maarifçilik hərəkatının önündə gedən ziyalılar həmin illərin 80-ci illərindən etibarən ölkəyə fayda gətirmək və xalqa əməli xidmət etmək niyyətilə yeni məktəblər, kitabxanalar açır, elmi-bə-

şlusu ilə tanış etmək üçün qəzetdəki yazıları örnək gətirir.

E.Braun "Şəbnamə"-nin həmin sayındakı yazıların türkçə (Azərbaycan türkçəsi) yazıldığını, səhifənin tən yarisının şəkillərlə bəzədildiyini qeyd edir. Lakin qəzetin nəşri tarixinin və məkanının göstərilmədiyini həmçinin redaktor və müəllifləri haqda heç bir məlumat verilmədiyini bildirir.

Əliqulu Səfərovin jurnalistlik fəaliyyəti tək "Şəbnamə" ilə bitmir. "Şəbnamə" primitiv "jelatin üsulu" ilə hazırlanırdı və onu texniki cəhətdən böyük tirajla yaymaq mümkün deyildi. Ona görə də Ə.Səfərov məsləkdaşları da daxil olmaqla litoqrafiya üsulu ilə müasir mətbuat orqanlarına yaxın olan qəzet nəşr etmək fikrinə düşür. 1898-ci ildə demokratik yolu, yeni məzmunu ilə seçilən "Ehtiyac" və "İqbal" qəzetlərini, 1906-cı ildə isə satirik "Azərbaycan" jurnalını nəşr edir. O, həmçinin Mirzə Cəlilin "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilə əməkdaşlıq quraraq jurnalın səhifələrində satirik felyetonlarla çıxış etmişdi.

Öncə qeyd edildiyi kimi, Ə.Səfərov bir müddət Rusiya və Qafqazda yaşayış fəaliyyət göstərmişdi. Qafqazın mütərəqqi ziyalıları ilə yaxından əlaqə saxladığı üçün, çox ehtimal ki, onun Cəlil Məmmədquluzadə ilə tanışlığı və dostluğu olub. "Molla Nəsrəddin" jurnalının ilk nömrələrində çıxış etməsi ("Xortdan" imzası ilə) bir neçə mənəbə tərəfindən təsdiq olunub. Belə güman etmək olar ki, C.Məmmədquluzadə Ə.Səfərovu özü və yaradıcılığı ilə "Molla Nəsrəddin"-in nəşrindən öncə tanış imiş.

Fikrimizi əsaslandırmaq üçün yenə də mənəbə-

zəti məqamında olan "Şəbnamə"-nin mənfəəti, istər millət, istər məmləkət, istərsə də dövlət üçün qəzetdən atırdır".

Ən nəhayət, mətbuat tariximizin görkəmli araşdırıcılarından olan Əziz Mirəhmədov əsərlərindən birində (Azərbaycan "Molla Nəsrəddin". B. 1980) gələcək "Molla Nəsrəddin" redaktorunun satirik yaradıcılığı ilə XIX əsrin son dövründə Təbrizdə gizli buraxılan satirik "Şəbnamə" arasında müəyyən yaxınlıq olduğunu güman etdiyini yazır. O, "Şəbnamə" ilə bərabər, İstanbulda Azərbaycanın görkəmli yazıçısı M.Ə.Talıbov tərəfindən nəşr edilən "Şahsevan" qəzetinin də adını çəkir. Lakin bu, başqa bir mövzu olduğuna görə biz ona toxunmuruk. Mətbuat tariximizlə bağlı sanballı əsərlərin müəllifi, M.Cəlil irsinin ardıcıl tədqiqatçısı Ə.Mirəhmədov bu fikrində yanılı bilməzdi.

Yuxarıda yazılanlardan bu qənaətə gəlmək olar ki, "Molla Nəsrəddin" jurnalı çap olunmırdı və hələ 14 il öncə 1892-ci ildə Təbrizdə Azərbaycan dilində "Şəbnamə" adlı kiçik formatlı satirik mətbu orqanı nəşr edilmişdi. Gələcək "Molla Nəsrəddin" jurnalının redaktoruna "Şəbnamə" bir qaynaq kimi müəyyən təsir göstərmişdi. Sadə ana dilində yazılan gülməli şəkillərlə bəzədilən, xalq tərəfindən böyük rəğbətə qarşılanan bu kiçik formatlı məxfi qəzet Mirzə Cəlilə xalqa hər cəhətdən yaxın olan bir jurnal çıxarmaq ideyasını doğurmuş, "Molla Nəsrəddin" kimi möhtəşəm bir satirik mətbu orqanının meydana çıxmasına səbəb olmuşdu.